

**Pregătirea pentru moarte și arta de a muri:
despre înmormântări și atitudinile în fața morții ale femeilor din Țara
Românească, Moldova și Transilvania**

GEORGETA FODOR

Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș

Abstract

Preparing for Death and the Art of Dying: About the Attitudes Toward Death and Burial of Women From Wallachia, Moldavia and Transylvania

The study aims at revealing the ways through which women from Wallachia, Moldavia and Transylvania faced and prepared the death according to the religious prescriptions preached by the clergy. The present assumptions are based on a detailed analysis of the testaments written by both men and women from the three Principalities during the Middle Ages and the XVIIth century. We also analysed some of the funeral writings of the XVIIth century which taught the Christians how to live and die.

Keywords: *death, art of dying, attitudes toward death, burial, women, Wallachia, Moldavia, Transylvania, Middle Ages, the XVIIth century, Christianity.*

Înmormântarea, de fapt moartea în sine, este poate singurul moment în care femeia și bărbatul se află pe aceeași treaptă. Într-o societate bazată pe inegalitate și privilegii, moartea era singurul element egalizator, în fața ei toți sunt aduși la noțiunea de bază, cea de om, care devine unificatoare și care-l pune pentru singura oară pe rob alături de domn,¹ pe femeie alături de bărbat. După cum vom vedea în textele și disertațiile despre moarte, femeilor li se acordă un spațiu semnificativ.

Pregătirea pentru moarte se făcea conform prescripțiilor religioase. În Transilvania, de pildă, exista o adevărată „literatură de specialitate,” care

¹ Iolanda Țighiliiu, *Viața românilor între Eros și Thanatos (sec. XV-XVII)*, în *Revista istorică*, tom VII, nr. 11-12, 1996, p. 843-865.

te învăța cum să trăiești, dar și cum „să mori.” Existau veritabile „tipare” ale morții bune care, îndeplinite, asigurau mântuirea și viața veșnică. Dintre numele rezonante ale domeniului se remarcă acela al medicului (dar și cu studii de teologie) Pápai Páriz Ferenc, autor al unor scrieri medico-teologice: *Pax corporis* (1695) și *Pax Sepulcri* (1698). Aceasta din urmă a fost tradusă după o lucrare din limba germană a preotului Martin Moller, tipărită în 1593.² Lucrările lui Pápai Ferenc oferă un veritabil rețetar al pregătirii pentru moarte. Temele pe care le abordează sunt: timpul morții - moartea este sigură, timpul morții nesigur; murirea creștină - despre meșteșugul muririi adevărate și mântuitoare și despre cele trei părți ale ținerii adevăratei penitențe creștine, cum trebuie să se comporte creștinul când Dumnezeu îl încearcă cu boala; viața creștină - despre cele șase părți ale vieții creștine, plăcute lui Dumnezeu; teama de moarte - prea frumoase meditații prin care sufletul statornic se poate alina atunci când vede schimbarea îngrozitoare a trupului mort, tristețea mormântului rece, lupta cea din urmă, alte lucruri groaznice în preajma omului care moare și cum se poate pregăti cu lecurile dumnezeiești mântuitoare, ca să nu simtă amărăciunea Morții și ghimpele ei otrăvit; moartea este o poartă către o nouă viață - cum trebuie să se comporte creștinul când Dumnezeu îl încearcă cu boala.³

Pe lângă aceste consemnări, reprezentativ este și faptul că femeile încep, din veacul al XVII-lea mai ales, să pătrundă și în literatura de specialitate. Lumea protestantă va promova în Transilvania acest model literar, influențând apariția acestui gen de opere și la românii transilvăneni. În aceste predici de înmormântare din lumea protestantă a secolului al XVII-lea, viața femeilor este povestită după vârstele naturale: copilărie, tinerețe, căsătorie/maternitate, văduvie și caracterizată de la un capăt la altul de evlavie și răbdare.⁴ Una dintre cele mai semnificative

² Edit Szegedi, *Boală, moarte și medicină*, în vol. *Discursuri despre moarte în Transilvania secolelor XVI-XX*, coord. M. Grancea, A. Dumitran, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2006, p. 303.

³ *Ibidem*, p. 347-348.

⁴ Ionuț Costea, *Repere pentru o istorie a cuplului și a prostituției în transilvania veacului al XVII-lea. Studiu de caz: „Cronica Transilvaniei” de*

lucrări de gen, de inspirație protestantă, îi aparține lui Ioan Zoba, din Vințu de Jos. Cele 15 propovedanii la morți, publicate în 1683 sub titlul *Sicriul de Aur*, alcătuiesc un discurs eminent livresc, inspirat probabil dintr-o versiune maghiară a unor omilii funebre.⁵ Autorul a acordat în lucrarea sa un loc reprezentativ femeilor; de fapt, din cele 15 discursuri, în șase se face trimitere strict, sau în corelație cu bărbaii, la moartea femeii. Cele șase propovedanii fac referire la decesul anumitor femei, precum și la condiții aparte în care a survenit decesul acestora; totodată, ele sunt definitorii pentru modul în care societatea secolului al XVII-lea a perceput femeile:

VI. *Când moare fata de boiaru* (p. 67-79);

VII. *Când moare muiarea de cinste și înțeleaptă* (p. 80-90);

VIII. *Când moare cineva care iaste singur, de i-au murit toată fămeia lui* (p. 91-101);

XI. *Când moare bărbat sau muiare carele n-au petrecut nice bine în ceastă lume, ce au trăit în amărăciuni grele* (p. 125-136);

XII. *Când rămâne muiarea în țară străină, săracă fără de bărbat și fără de prunci, singură* (p. 137-147);

XIV. *Când moare muiarea în nașterea porobocului* (p. 159-167).

Cele șase propovedanii consacrate de Ioan Zoba din Vinț femeilor sunt foarte relevante, cu atât mai mult cu cât textul s-a bucurat de o solicitare notabilă în epocă, în toate provinciile locuite de români.⁶ Ele surprind, sub forma discursului funebru, însușirile ideale ale feminității. În cea de-a șasea propovedanie, consacrată decesului fiicelor de boieri, autorul - inspirat de pilda lui Iair, care se îndreaptă spre credință într-un gest de disperare părintească de a-și salva fiica aflată pe patul de moarte - atrage atenția nu atât asupra defunctei, cât asupra părinților, cerându-le să trăiască în spirit creștin și să se ferească de deșertăciunea lumească. Nimic

Georg Kraus, în vol. *Familie și societate. Studii de istorie a Transilvaniei*, coord. Ionuț Costea, Valentin Orga, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1999, p. 17.

⁵ D. H. Mazilu, *Văduvele sau despre istorie la feminin*, Iași, Editura Polirom, 2008, (în continuare D. H. Mazilu, *Văduvele*), p. 364.

⁶ *Ibidem*, p. VIII. Câte un exemplar la Bîrzava, Gherla. La București la Biblioteca Academiei se află 7 exemplare; la Biblioteca Centrală de Stat - 2, la Iași, în Biblioteca Centrală Universitară - 1, la Cluj - 6.

nu e mai dureros decât moartea copiilor „dreaptă-i dară învățătura că, în ce chip inimile părinților pământești nu se pot întrista mai tare ca de boală grea și de moartea amarnică a porobocilor săi, așa iar nu să pot veseli mai tare ca de vindecarea și viața sănătoasă a lor.”⁷ Nimic nu trebuie prețuit mai mult dintre bunurile lumești decât copiii, „că oamenii căsătoriți țin avuția lumii în loc de nemica când n-au prunci pre cari să rămâie după moartea lor agonisitura lor.”⁸ Sunt, din nou, privilegiate virtuțile maternității - cu trimeri la *Psalmul 127* - „muiarea ta va fi ca o viță roditoare în laturile casei tale și fiii tăi ca sădirea măslinilor împrejurul mesei tale.”⁹ Deși se face referire la fiică, întregul text al propovedaniei utilizează masculinul: „fiii.” Aproape pretutindeni e „fiu,” „fi,” „fii,” dar nu și fiică sau fiice. Substantivul „fii” apare atunci când se pune problema succesiunii, iar cel feminin, „fiice,” apare atunci când se pune problema protecției. Abia la finalul primei învățături se vorbește atât despre fii, cât și despre fiice, în contextul accentuării obligațiilor părinților de a-și îngriji și proteja copiii: „că ceartă și înfruntă pre aceia carii, nice lui Dumnezeu nu-i dau har pentru fii și fiicele lor, nice nu-i grijesc, ce-i țin ca pre nește viermi lăpădați.”¹⁰ Moartea copiilor, a fiicei în acest caz, trebuie privită doar ca o stare temporară: „n-au murit fecioara, ce numai doarme” și tranzitorie până ce sufletul ei va fi primit în împărăția lui Dumnezeu. Dar, fiindcă sufletul e nemuritor, părinții nu trebuie să se întristeze de dispariția trupească a fiicei „că veselește pre voi carii sunteți amânați și întristați de moartea fiicei unișoare voastre. Că cu adevărat n-au murit nice ea, ce numai ce doarme și săva că trupul ei zace în pământ, ce-i ferice de sufletul ei.”¹¹

Propovedania a șaptea surprinde, în contradicție cu ceea ce ar fi părut a fi trăsăturile dominante ale femeii din evul de mijloc (adică prostia, trufia, desfrânarea), portretul ideal al femeii „de cinste și înțeleaptă.” Profilul acestei femei apare prin accentuarea trăsăturilor negative ale sexului slab, trăsături ce par a fi înscrise în codul genetic al femeii, dar și prin accentuarea rolului înnăscut al femeii: ea este secundul fidel al

⁷ Ioan Zoba din Vinț, *op. cit.*, p. 73.

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem*, p. 74.

¹⁰ *Ibidem*, p. 75.

¹¹ *Ibidem*, p. 77.

bărbatului, „că nu poate fi omul fără de soț de ajutoriu;” femeia este înclinată spre păcat, clevetitoare, „muierea năsalnică¹² și totdeauna ciocotitoare¹³ asămănează-o cătră casa rea și picătoare în vremea ploioasă,¹⁴ iar o astfel de femeie „amistuiaste și sfârșește pre bărbat.”¹⁵ Desfrâul este un alt păcat al femeii, „că ce poate fi supt soare spurcăciune mai mare decât curviia, care rupe și dezleagă legătura căsătoriei?” O vină mai degrabă feminină, prin prisma înclinației native „ce în multe chipuri se vede că mai mare vină iaste jirăviia¹⁶ și sfada totdeauna a muierii, că mai mare nevoie iaste a păți în toată vremea, până la moarte, decât a să vătăma numai o dată.”¹⁷ Femeia limbută e o piatră de moară pentru soț: „că de muiarea spurcată cu curviia, după legea lui Dumnezeu poate bărbatul a să despărți, iar de cea limbută nu poate ce tot să trudește până la moarte.”¹⁸ Ea este „coronă” de spini în capul bietului bărbat, în opoziție cu femeia bună care „corona mai scumpă de aur iaste în capul bărbatului.”¹⁹ La polul opus, și mult mai puține la număr, sunt femeile de cinste, adică înțelepte, smerite și temătoare de Dumnezeu. Acestea sunt calitățile pe care bărbatul trebuie să le caute, și nu frumusețea și bogăția care „curând trec ca fumul și să veștejesc ca floarea câmpului,” în timp ce „înțelepciunea, bunețele, smereniia, frica dumnezeiască vor rămânea și după moarte în pomeană de vecie.”²⁰ Calitățile mai sus notate sunt toate daruri ale divinității; Dumnezeu a creat femeia bună și înțeleaptă ca și când ar fi o raritate: bunurile, agoniseala nu sunt greu de obținut, dar o astfel de femeie e aparte și poate fi arareori întâlnită: „că uricele celealalte pot agonisi și părinții și feciorii cu munca și cu osteneala, ce muiarea bună o dă numai Dumnezău, preste rând.”²¹ În acest sens „uricele, casa și marba pot dărui oamenii cei buni, iar pre muiarea de cinste

¹² *Rea, cârcotașă, certăreață.*

¹³ *Limbută.*

¹⁴ Ioan Zoba din Vinț, *op. cit.*, p. 81.

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Cearța, impulsivitatea.*

¹⁷ Ioan Zoba din Vinț, *op. cit.*, p. 81.

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Ibidem*, p. 82.

²¹ *Ibidem*, p. 83.

numai sânge milostivul Dumnezeu o poate da.”²² Un bărbat nu poate spera mai mult decât la o astfel de femeie: „ce dar mai scump nu poate lua bărbatul de la Dumnezeu ca muiarea bună și înțeleaptă, nici muiarea nu poate lua dar mai scump de la Dumnezeu ca când ia bărbat bun și creștin.”²³ Cei doi parteneri par a fi puși pe un plan egalizator, virtuțile sunt aceleași. Accentul revine însă asupra caracteristicilor negative ale femeii: femeia năsalnică și sfadnică, care este creația aceluiași Dumnezeu, dar ea este folosită drept „instrument” de pedepsire pentru bărbații păcătoși: „răilor, cum cu acelea să-i bată și să-i pedepsească Dumnezeu pre bărbații răi pentru păcatele lor.”²⁴ Nu există pedeapsă mai mare decât „muiarea rea și nedestoinică,” „coronă de spini iaste muiarea nebună și rea în capul bărbatului,” un veritabil blestem, o calamitate care se răsfrânge asupra întregii familii, alterează, corupe sărăcește și împuținează averea. Dar nu e un Dumnezeu răzbunător căci „din dragoste părintească îi ceartă pre ei < bărbații buni care au astfel de soții > .”

Date fiind aceste trăsături, e lesne de înțeles de ce trecerea în neființă a femeii bune și înțelepte este o pierdere incomensurabilă: „nu poate fi pagubă mai mare.” Ea asigură coeziunea menajului, ea îmbogățește valorile - deși lumești și trecătoare - ale familiei și, deci, pierderea ei nu poate fi decât tragică, deoarece: „muiarea ta care zace acum înaintea ochilor tăi, era și creștină, era cătră tine cu dragoste curată, era blândă și ascultătoare (căci nimic nu era mai de preț la o femeie decât supunerea), era înțeleaptă și grijițoarea casei tale ... Inima ta iaste tristă, sufletul tău, amărât, ... comoara ta acumuși să va îngropa în pământ, sufletul ei să odihnește și să bucură.”²⁵

Despre atribute și virtuți ale femeilor este vorba și în propovedania a 14-a. Ea surprinde, de asemenea, pericolul la care se supunea femeia atunci când aduce pe lume copii: lipsa medicilor, lipsa cunoștințelor medicale făceau ca fiecare naștere să fie o provocare pentru întreaga familie, dar mai ales pentru femeie. Atare fapt reiese și din această propovedanie, dedicată în mod direct femeilor decedate la nașterea copiilor.

„Învățătură

²² *Ibidem*, p. 84.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 86.

²⁵ *Ibidem*, p. 89.

Cu mare durere, iar uneori și cu întristare de moarte, își nasc muierile pruncii lor. Această învățătură iaste într-aceste cuvinte, că iată, că și Rahila, nu numai chinurile nașterii ce-au răbdat, ce încă au și murit ...

Să nu mergem de departe după pilde, că iată, (pilda înaintea ochilor îți iaste) cum și într-acest sicriiu de întristare zace și această giupâneasă creștină și bună care, cuprinzându-o durorile nașterii, cu mare durere, pre amărăciunea cu jeale a neamului sau a rudeniilor ei și a soțului ei cel de credință, au murit.”²⁶

Nu doar clerul, prin asemenea disertații despre moarte, se ocupa de pregătirea individului pentru trecerea în neființă. Bărbați și femei deopotrivă, indiferent de starea socială, își pregăteau această trecere. Resemnați în fața inevitabilului, oamenii încearcă, pe măsura posibilităților, să-și aranjeze din această viață un loc mai bun în cea viitoare.²⁷ Pe lângă faptele bune pe care ar fi trebuit să le facă, ei se străduiesc să atragă asupra lor mila divină făcând dani la mănăstiri sau, dacă situația le permitea, înălțând propriile lăcașuri de rugăciune.²⁸ Ajunsă la o vârstă înaintată - în documente ea apare ca „babă,” Marușca din Brăești lăsa din propria voință a patra parte din satul Brăești „cu tot venitul și cu loc de grădină pentru varză și cu o vie” nepotului ei Preabici, pârçalab de Bârlad, „pentru pomenirea sa ... iar el să aibă a o pomeni și a o griji după moartea sa.”²⁹ Dintre toți nepoții, doar lui Preabici, ce primise de altfel moștenirea cea mai consistentă, îi revenea sarcina de a se îngriji de Mărușca după moartea ei. Preocupată de soarta sa și a sufletului ei după moarte va fi și Marica Șaptelici, care testa în fața duhovnicului ei, preotul Florea, că a dat ginerelui Dumitru Corlatescul și fiicei sale Anghelina satul

²⁶ *Ibidem*, p. 165.

²⁷ Iolanda Țighiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova secolele XV-XVII*, București, Editura Paideia, 1997, p. 863.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *DIR. XVI. A, IV, doc. nr. 35, p. 33, 1591 august 2, Bârlad. Ceilalți nepoți fuseseră deja înzestrați cu partea de moștenire convenită: „pentru că acestor nepoți încă le-a dat doi boi cu un car și o pereche de rășnițe însuși lui Toader ... și un cal înșeuat și înfrânat cu totul și o leancă (haină) cu 24 de nasturi și o cămașă chindisită (brodată) cu mătasă și o vacă cu vițel însuși lui Cârstea Rovacă și o vacă cu vițel și o pereche de ciorapi însuși surorii mele Neacșa.”*

Văsăcuți cu tot venitul „ca să mă pomenească după viața mea și după moarte.”³⁰ La fel proceda și Mărica, cneaghina lui Ionașco Pârstescul, fiica lui Iurșa, care dădea partea sa de ocină din satul Popeni lui Dumitru, fost ureadnic. Rațiunile acestei danii erau aceleași ca și în documentele citate anterior: „ca să aibă a o pomeni după moartea ei.”³¹

Praeparatio mortis - Pregătirea pentru moarte și Ars moriendi

„Aice, zace, vai, gustând din moarte

Căci răpită în turbure neguri,

De brațul soartei ucigătoare, năprasnic muri.”³²

„În mijlocul vieții noastre încongiurați de moarte și iadul deschisă gura sa ca un leu flămând și zberând și păcatele noastre aducând înaintea noastră vrăjmașii oamenilor, dracii. Dară pre cine căutăm agiutor?

Numai pre tine, Doamne, cine drept păcatele noastre drept poți-te mânia. Sfânt Dumnezău, sfânt tare, sfânt milostiv, ispistariul nostru, moartea amară-i. Rugămu tine Doamne nu da pre noi în mânule vrăjmașilor, pântru numele tău cel sfânt, până în veciia veacului amin.”³³

Moartea era considerată doar ca și etapă indispensabilă pentru trecerea în lumea celor drepti. Tocmai de aceea, actul morții nu era altfel privit decât în corelație cu divinitatea și, ca atare, el trebuia pregătit tocmai pentru „a plăcea divinității.”

Moartea era un fapt cotidian, tocmai de aceea, pregătirea pentru moarte făcea parte dintre preocupările cotidianului. Documentele atestă cu o frecvență destul de mare aceste preocupări, atât ale bărbaților, cât și ale femeilor. Pregătirea se făcea în cele mai mici detalii, începând chiar cu stabilirea și aranjarea locului de veci. Astfel va fi procedat, de pildă, și

³⁰ *Ibidem*, doc. nr. 50, p. 44, 1592 ianuarie 19.

³¹ *Ibidem*, doc. nr. 99, p. 80-81, 1593 aprilie 28, Iași.

³² *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV, Hurmuzaki-Iorga, doc. nr. 305, p. 219, 1677. Versurile lui Ioan Carofil pe mormântul Mariei Ruset, fiica lui Istratie Dabija.

³³ *Cântec la omul mort* (redactat de diacul Anghel din Crăciunești - parte a unui miscelaneu alcătuit între 1673-1707). Textul este reprodus parțial de către Ana Dumitran, *Lirica funebră transilvăneană între profan și sacru*, în vol. *Discursuri despre moarte...*, p. 277.

ardeleanul Nagy Szabo Ferenc care, în 1617, pusese să i se aducă de la Cluj „o lespede de mormânt, cu șaptesprezece florini, pe care, de cum mi s-a adus acasă, am pus să fie depusă în grădina-cimitir a mea.”³⁴ Locul și-l pregătise încă de când avea 36 de ani: „locul meu de veci a stat timp de 25 de ani după gardul meu. Sub lespede de mormânt odihnesc soția mea și copiii mei. Mai întâi l-am înmormântat acolo, în grădină, pe fiul meu Istók.”³⁵

Preocupați de locul de veci vor fi și principii transilvăneni. Același memorialist citat mai sus descria pregătirile pentru înmormântarea lui Gabriel Bethlen: „a fost înmormântat ... cu mare solemnitate, die 10 ianuarii, în biserica din Alba-Iulia, căruia guvernatorul (Bethlen Istvan) a pus să i se aducă din Polonia un monument de prins pe zid cum n-a mai fost văzut la nimeni în veci, în Transilvania. Și doamnei principese Károly Zsuzsánna - întâia lui soție - i-a făcut unul la fel, de o foarte mare și grozavă valoare. Și chipurile lor au fost dăltuite din piatră de alabastru.”³⁶

Spectrul morții plana asupra tuturor, căci moartea egalizatoare nu făcea discriminări sexuale. Cât de familiari erau oamenii cu moartea? Concludente sunt, de pildă, consemnările lui Nagy Szabo Ferenc pentru anul 1648. El înregistra, într-o manieră cronicărească, o serie de decese petrecute în același an, după ce, în 1647, îi murise soția: 7 ianuarie a murit Török István, 21 ianuarie a murit fratele său mai mic, Nagy Szabó István, în 16 mai a murit vecinul Nagy Szabó Péter, în 11 iunie a murit ginerele său Koncz Márton.³⁷ Moartea, familiaritatea morții, era deci o constantă. Omul veacului de mijloc, dar și al celui modern, era crescut în această manieră întreaga sa viață, prin prisma discursului ecleziastic care impunea conștientizarea și, mai ales, pregătirea pentru moarte și, odată cu ea, pentru eternitate. Clerul joacă din nou un rol fundamental în această

³⁴ *Memorialul lui Nagy Szabo Ferenc din Târgu-Mureș (1580-1658)*, ed. de Ștefania Gall Mihăilescu, București, Editura Kriterion, 1993, (în continuare Nagy Szabo Ferenc, *Memorialul*), p. 168.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 192. Autorul nu poate să nu critice această inițiativă a sculptării chipurilor princiare: „gândește-te... la ceva, de sălășluiește suflet dumnezeiesc, în tine: de ce-i mai vrednic să steie în biserică, spre aducere aminte, chipul dăltuit în piatră a lui Gabriel Bethlen, decât chipul din chivot al lui Dumnezeu.”

³⁷ Nagy Szabo Ferenc, *Memorialul*, p. 203.

componentă a vieții individului. În mod indiscutabil, discursul clerului influențează modul în care laicul își trăiește experiența religioasă: discursul produs de cler este de multe ori un răspuns la o cerere a „pieței,” o reacție la dorințele formulate, mai mult sau mai puțin direct, de credincioși.³⁸ Credincioșii încercau să respecte aceste prescripții, pregătindu-se pentru „moartea bună.” Ritualul de bază prescris de biserica medievală în momentul morții presupunea: confesiunea, ultima ungere, comuniunea.³⁹ Exista deci o *ars moriendi*, o *artă de a muri*. Pentru catolici aceasta a fost formulată în cadrul Conciliului de la Florența, în *Speculum artis bene moriendi*.⁴⁰ Și românii transilvăneni erau „învățați” de către preoți ce însemna o „moarte bună” și cum trebuiau să-și pregătească trecerea. O demonstrează și lirica funebră din Transilvania. Punerea „pe înțeles” a diverselor texte sacre și încetățenirea predicii au fost de natură, dacă nu să schimbe radical fața creștinismului românesc transilvănean, măcar să puncteze viața cotidiană a credincioșilor invitați astfel periodic, cu ocazia fiecărei audieri a slujbelor sau cazaniilor, să mediteze asupra anumitor perceptive morale, teologice, această repetiție antrenând în cele din urmă fie și minime modificări atitudinale și comportamentale.⁴¹ Moartea îi pune pe oameni pe același plan și, implicit, preocupările lor sunt similare în a-și asigura trecerea spre divinitate. *Praeparatio mortis* face, așadar, parte dintre cele mai semnificative preocupări din viața individului din evul mediu. Există mai multe modalități prin care femeile, ca și bărbații de altfel, își pregăteau această trecere. Cel mai frecvent se apela la practica testamentară, cea mai bună modalitate de a ordona lucrurile perene, dar și cea mai sigură cale de a se asigura că sufletul va primi pomenile cerute de cutumă și Biserică. Testamentul nu era doar o formulă de gestionare a bunurilor materiale și de transmitere a valorilor spirituale și culturale, ci și un ritual de dobândire a libertății interioare prin renunțare la toate acestea

³⁸ Maria Crăciun, „Moartea cea bună”: *intercesori și protectori în pragul marii treceri. Între discursul clerical și pietatea populară*, în vol. *Discursuri despre moarte...*, p. 229.

³⁹ *Ibidem*, p. 234.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Ana Dumitran, *op. cit.*, p. 271.

și prin dăruire de sine.⁴² În 1610, clucerul Radu Buzescul își ordona viața și bunurile pentru Marea trecere. Ultimele sale dorințe sunt înscrise într-un testament care cuprinde și rațiunile care l-au determinat pe boier să își scrie testamentul: „*în vreme ce au fost cursul anilor 7117 <1608> Noembrie 15 zile, trimisumi-au dumnezeu boală îndelungată, din care boală umplutu-am anu unu, trecut-am preste an și opt săptămâni. Decă cându au fost în ani 7118 <1610> luna Genar 10 zile văzându cum aciastă boală dela dumnezeu tot mă slăbești și văzându cum se apropie schimbu vieții mele să-mi plătescu datornicului datorii, deci într'aceia eu mi-am tocmitu toată casa mea și mi-am împărțitu moșăile, satele, țiganii și toată strânsoarea mea din tinerețele mele până în bătrânețe, coconilor miei,*⁴³ *cum să să știe cene va ține după petrecerea mea. Întâi mi-am alesu parte mie să-mi fie la iștătul sufletului meu 3000 galbeni, să să împarță pă la săraci, pă la părinți călugări, popi care vor sluji și să vor ruga lui dumnezeu pentru păcatele mele, ca cini să va întâmpla a lua milostenie, or orbu, or șchiopu, or cu ce daru va fi, să zică dumnezeu este sufletul meu.*”⁴⁴ El mai făcea și o serie de danii către mănăstirile Călușului, Stănești și Dobroșa, respectiv câte 1000 de galbeni fiecareia.

Anterior, în februarie 1605, de pildă Teodosia, fiica lui Onciul Herțea, lipsită de moștenitori direcți, dăruise nepotului Onofrei Vrânceanul și fratelui acestuia, Gligorie, parte din satul Herțea, iar lui Gligorie jumătate din satul Lehăceanii. Motivul acestei donații era următorul: „*ca s-o îngrijească ei cât va fi vie și s-o țină, iar după moartea ei ca să-i facă pomenire după cum se curvine.*”⁴⁵ Aidoma procedase și Neacșa care, lipsită și ea de moștenitori direcți, lăsa toată averea cumnatului ei „*ca să aibă cinste și liniște în viața ei de la Ivan logofăt, iar după moartea ei, pomenire veșnică.*”⁴⁶ La fel proceda, o jumătate de secol mai târziu, și Gaftona, care își lăsa toată averea nepotului ei „*pentru a o îngriji cât va fi*

⁴² Tüdós S. Kinga, *Erdély Testamentumok*, II, p. 209.

⁴³ Clucerul a avut trei copii: Stroe, mort de mic; Maria, căsătorită cu Ianachi catargi/Catargi banul și Radu, ajuns mare ban.

⁴⁴ *DIR*. XVII. B, I, doc. nr. 377, p. 424-426, 1610 ianuarie 10.

⁴⁵ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, VII, 1464-1740, Iași, Editura Taida, 2005, doc. nr. 50, Suceava, 1605 februarie 25.

⁴⁶ *DIR*. XVI. B. III, doc. nr. 250, 1565 iunie 11 București, p. 312.

în viață și a o pomeni după moarte.”⁴⁷ Indiferent de locul emiterii, interesele femeilor sunt aceleași. Aflăte aproape de sfârșitul vieții pământești, toate aceste femei își îndreaptă gândurile spre familie, precum și spre mântuirea sufletului.⁴⁸

Și femeile din Transilvania se preocupaseră încă de timpuriu de soarta sufletului, marcând prin prescripții testamentare ultimele dorințe care vizau și pregătirile pre și post înmormântare. Un astfel de testament a fost redactat în anul 1329 de către doamna Ecaterina, văduva magistrului Sexe. Testamentul apare între actele Capitlului din Oradea, chemat să confirme hotărârile testamentare ale sus-numitei doamne. În prezența trimisului acestui Capitlu, doamna Ecaterina „bolnavă la trup, dar sănătoasă la minte,” își întocmește testamentul după cum urmează: „mai întâi a lăsat prin testament văduvei magistrului Nicolae ... douăzeci și patru de iugăre ..., șase boi, trei scroafe ..., întâia ei zestre și darurile de nuntă ... De asemenea ..., numita doamnă Ecaterina ... a mărturisit, prin viu grai și cu minte sănătoasă, că testamentul dintâi pe care îl făcuse nu trebuie să aibă nicio tărie, deoarece când l-au făcut, nu era în toată mintea ei, și după cum nu era sănătoasă la trup, tot astfel <nu era> nici la minte.”⁴⁹ De remarcat este accentul pus pe integritatea mintală, pe deplinătatea facultăților mintale ale semnatarei. Un act de factură similară este emis în 1339, tot la Oradea. Autoarea este soția comitelui Blasiu. Textul conferă și rațiunile pentru care testamentul a fost preferat moștenirilor tradiționale. Astfel, testamentul se deschide cu sublinierea următoarelor fapte: „pentru ca în curgerea vremurilor trecătoare vitrega uitare să nu șteargă din amintire faptele muritorilor, înțelepciunea prevăzătoare a oamenilor a născocit ca fiecare <din ele> să fie încredințată ocrotirii scrisului.”⁵⁰ Bolnavă fiind, dar „cu mintea sănătoasă,” Elisabeta își întocmește testamentul după cum

⁴⁷ *Catalogul documentelor moldovenesti*, III, doc. nr. 66, 1654 aprilie 23, Iași, p. 37.

⁴⁸ Georgeta Fodor, *Femeia în izvoarele istorice ale secolelor XIV-XVII. Testamentele ca sursă documentară pentru istoria femeii*, lucrare susținută în cadrul Conferinței internaționale *Integrarea europeană între tradiție și modernitate*, Târgu-Mureș, 2007.

⁴⁹ *DIR*. XIV. C. Transilvania, vol. II, doc. nr. 561, p. 300.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. III, 1954, doc. nr. 417, p. 490.

urmează: „mai întâi, las via mea, < ce mi-a fost > lăsată mie prin testament de soțul meu cel dintâi, numitului comite Blasiu, soțului meu, ...; de asemenea fraților < dela > sfântul Nicolae ..., câte două butoaie de vin, ... De asemenea o parte din pământul meu aflător în ulița sâh Iacob ... o las lui Peturmann, fratele meu... tot așa poruncesc ca în ziua înmormântării mele, să se dea de pomână haina mea de in ce o purtam în toate zilele și un butoi de vin, ... De asemenea, las mantia mea de Aros, căptușită cu țesătură roșie, unei fete numită Chata, care este fiica soției pietrarului Arnold ..., și de asemenea, o haină a mea... o las fetei mai mari a lui Iacob...”⁵¹ Un testament foarte detaliat, așadar, care vădește preocuparea autoarei de a reglementa cât mai bine situația averii sale. Dar, în același timp, aflată pe patul de moarte, Elisabeta încearcă, prin actele de caritate, să înduplece, poate, divinitatea: „călăuzită de un gând sănătos, și arzând de dorința mântuirii sufletului meu, întocmesc și am întocmit următorul testament...”⁵² Aceleași rațiuni o vor îndemna și pe văduva răposatului Ștefan, nobil de Gioagiul de Sus, să ceară Capitlului bisericii Transilvaniei trimiterea unui reprezentant care să ateste dorințele testamentare ale acesteia. Și în acest caz, sus-numita doamnă, „bolnavă la trup, dar sănătoasă la minte,” își expune ultimele dorințe cu „gândul la mântuirea sa și la mântuirea < sufletului > său.”⁵³ Lévai Katalin, soția lui Kendi Ferenc, lăsa averea rudelor apropiate, înscriind totodată în testament și donații în bani pentru învățăceii la teologie.⁵⁴ Anna Báthori își ordona și ea averea deținută, determinată fiind de conștientizarea morții, /fără virgulă inevitabile. Ea încredința „sufletul lui Dumnezeu prin intermediul lui Isus Hristos, iar trupul pământului, din măruntaiele căruia va aștepta învierea, sănătoasă fiind încă la minte și la trup, dar având înaintea ochilor prezența amară a morții, întocmește testamentul ei.”⁵⁵ Aidoma va proceda și Anna Somi, văduva lui Patócsi Boldizsár. Testatoarea recomandă și ea sufletul lui Dumnezeu, preocupându-se, de asemenea, și de locul de înmormântare pe care îl

⁵¹ *Ibidem* și p. 491.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, doc. nr. 463, p. 525-526.

⁵⁴ Tüdós S. Kinga, *Erdély Testamentumok*, II, act. nr. 1, p. 63-65, 1551, Sântioana.

⁵⁵ *Ibidem*, act. nr. 4, p. 67-70, 205, 1557 ianuarie 13, Cehu Silvaniei.

dorește în Almașu.⁵⁶ Conștientizând și ea iminența morții, Dolhai Ilona, soția lui Gáspár Kornis, va întocmi și ea testament, de bună voie și nesilită de nimeni și, „ținând seama de scurtimea și nesiguranța vieții.”⁵⁷ Dintre prescripțiile testamentare menționăm: „1. dacă ea ar muri înaintea soțului ei, atunci acesta împreună cu fiica lor Zsófia să fie proprietarii tuturor proprietăților moștenite de testatoare pe linie paternă și maternă; 2. dacă fiica ar muri, atunci soțul ei să moștenească și bunurile mobile, hainele, bijuteriile, mobila și părțile de moșie din zestrea mamei; 3. lasă soțului ei și părțile de moșie din care poate fi oricând răscumpărată.”⁵⁸ Kemendi Borbála, soția lui Kendi Jarkas, își întocmea și ea testamentul cu gândul la sfârșitul vieții. Ultimele gânduri converg spre divinitate, ea încredințându-și sufletul lui Dumnezeu, dar și spre soț, căruia îi mulțumește pentru grija arătată și îi încredințează creșterea copiilor.⁵⁹ În schimb, Bánffy Dorottya scria testamentul „în agonia morții,” recomandând și ea sufletul divinității. Ea împărțea apoi averea urmașilor, neomițând însă donațiile către slugi, alte persoane apropiate, dar și studenților săraci cărora impune să li se dea 40 de florini. În același sens, testatoarea cere ca predicatorului din Luna să i se dea 10 florini.⁶⁰ Cu conștiința apropierei morții va întocmi testamentul și Kendi Zsófia, soția lui Bogáthi Menyhárt. După recomandăție, ea împarte averea mobilă și imobilă în felul următor: mama sa, Korma Margit primește o șubă de catifea, Bogáthi Miklós primește o fustă cu fir de argint, Báthori Gábor primește două inele de rubin, Báthori Miklós primește o cupă veche, nemțească, Báthori Anna primește o manta spaniolă din catifea neagră, Kendi Krisztina primește o brățară gravată cu numele ei, iar Kendi Zsófia primește un inel cu diamant.⁶¹ Ea mai donează sume de bani școlilor din Cetatea de Baltă, Alba Iulia, Aiud, Târgu-Mureș, precum și săracilor.

⁵⁶ *Ibidem*, act. nr. 6, p. 73-76, 1563 aprilie 11, Cetatea Sâniob.

⁵⁷ *Ibidem*, act. nr. 8, p. 79-80, 1567 ianuarie 3, sine loco.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 218.

⁵⁹ *Ibidem*, act. nr. 23, p. 120-122, 222, 1580 decembrie 8, Lunca de Jos.

⁶⁰ *Ibidem*, act. nr. 30, p. 134-136, 224-225, 1586 august 7, Iclod.

⁶¹ *Ibidem*, act. nr. 44, p. 176-178, 229, 1598 decembrie 20, Cetatea de Baltă. Ea mai lasă proprietatea ei din localitatea citată soțului ei, cu posibilitatea ca frații ei Báthori Gábor și Miklós și Ana să o poată răscumpăra cu 9000 de florini.

Deosebit de interesantă este și opțiunea Annei Bocskai care, după ce recomandă sufletul lui Dumnezeu și trupul pământului, nu uită nici să ceară iertare de la persoanele apropiate: mamă, frate, surori. Cât despre avere, ea nu are prea multe de lăsat: jumătate din avere revine soțului, iar cealaltă jumătate rudelor de sânge, fiica cea mare primește o rochie de catifea roșie și un inel, iar fiicele mai mici primesc doar un inel și sunt lăsate în grija bunicii.⁶² La scurt timp și Kendi Zsuzsanna își va întocmi testamentul. Ea ordonează și împarte averile sale dăruind și orfanei pe care a crescut-o haine și cercei. Ea se preocupă, de asemenea, și de înmormântare, cerând ca la slujbă să fie chemați predicatori maghiari ce urmau a fi plătiți cu 40 de florini.⁶³ Și Szinnyi Sára e preocupată de ritualul înmormântării, nominalizând două dintre rudele sale să se ocupe de aceasta. La rândul ei, e dornică de a-și câștiga un loc în împărăția dreptilor, astfel încât în testament nu uită să facă daniile către iobagi și săraci.⁶⁴

Preocupări similare regăsim și la femeile din Țara Românească și Moldova. Discursul nu se modifică nici chiar un secol sau două mai târziu. Astfel, la fel ca și în cazul Transilvaniei, testamentele existente în spațiul românesc extracarpatic, atestă preocuparea semnatarelor de a reglementa situația averilor deținute, dar și aceea de a-și asigura „*mântuirea sufletului.*”

La 1557 (ianuarie-august 13), dintr-un act de întărire emis de către Pătrașcu cel Bun jupaniței Maria și fiicei sale, aflăm dorințele testamentare ale Neacșei care, strângând „*oameni buni,*” a lăsat după moartea ei „*toate averile maicii sale jupanița Maria și surorii sale Dobra,*”⁶⁵ excluzând astfel toate celelalte rude ale sale de la moștenire.

Mult mai detaliate și, implicit, mai relevante în efortul de a construi o imagine a femeilor din societatea românească par a fi testamentele elaborate în secolul al XVII-lea. Unul dintre cele mai semnificative este cel al Teodorei, mama lui Mihai Viteazul. Ultimele dorințe ale acesteia sunt înscrise într-o scrisoare cu valoare de testament datând din anul 1602, când

⁶² *Ibidem*, act. nr. 45, p. 278-180, 229, sfârșitul secolului XVI, sine loco.

⁶³ *Ibidem*, III, act. nr. 5, p. 38-40, 286, 1602 februarie 17, Bistrița.

⁶⁴ *Ibidem*, act. nr. 18, p. 67-68, 290, 1612 martie 16, Blăjuel.

⁶⁵ *DIR*. XVI. B. III, p. 52.

Teodora - cu numele de călugăriță Teofana - se retrăsese deja din lume, la Mănăstirea Cozia. Cuprinsul testamentului este de o valoare extraordinară, exemplu al sensibilității feminine. Retrăgerea din lume, spre sfârșitul vieții, reprezintă un indiciu pentru modul în care o femeie se pregătea pentru a părăsi această lume, pe care Teofana o descria în propriile-i cuvinte ca fiind: „deșartă deșartelor și de toată deșartă și înșelătoare și furătoare, și am petrecut viața mea până ajunși ... și la nepuțința bătrânețelor mele.”⁶⁶ Ultimele sale gânduri se îndreaptă spre familia sa, spre fiul mort și spre familia acestuia, greu încercată de vitregiile sorții. Teofana își orânduiește averile înscriind între moștenitori și așezământul monastic în care se retrăsese. Respectarea ultimelor sale dorințe este accentuată de înscrierea la sfârșitul textului a literelor de blestem: „*cine se va ispiti den ruda mea sau alți străini să strice pomana mea de la sfânta mănăstire aceia să fie blăstămați de 318 oteți (= părinți) ce-au fost la Nicheia ... și când va fi frică întru noi de bogate răutăți și mă vor părăsi înainte de preastavlenia (= răposarea) mea, să părăsească Dumnezeu pre ei și să fie în blăstăm, cum e zis mai sus.*”⁶⁷ Așadar, nimic nu putea fi lăsat la voia întâmplării, intrarea în „*împărăția lui Dumnezeu*” era precedată de o pregătire temeinică: de la reglementarea averii și până la daniile către locașurile de cult etc. În 1610, Dobromira își scria testamentul, întărit de domn și de către mitropolit. Conform dorințelor sale, „*am lăsat tot ce am avut aleasă partea mea de către frate mieu și de către nepoata-mea și de către toată rudenia mea, de am dat însă după a mea moarte nepotu mieu Jipei ... , însă am dat și am lăsat cu a mea gură și cu al mieu suflet până am fost vie și blăstem încă am lăsat.*”⁶⁸ Ajunsă la bătrânețe și Candachia - „*eu Candachiia bătrâna din Bălăceni*” - testa în scris împărțirea bunurilor sale: „*eu de bună voia mea strânsu-mi-am feciorii mei anume Miron și Candachiia feciorii fetei miale Cârstinei și ginereu-mieu Dumitru Ciochină și fiia mea Nastasiia, de le-am împărțit a mea dreaptă ocină și moșie ce am avut ... Deci trei părți am dat lor, a patra parte am lăsat mie, de comandare.*”⁶⁹

⁶⁶ N. Iorga, *Scrisori de femei*, Vălenii de Munte, Editura Datina Românească, 1932, p. 13-15.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *DIR*. XVII. B, I, doc. nr. 415, p. 469, 1610 mai 20, Târgoviște.

⁶⁹ *DIR*. XVII. A, IV, doc. nr. 15, p. 9, 1616 iunie 15, Bălăciani.

Un act de factură similară va fi elaborat de către Păuna, fiica lui Zotu Țigara și a domniței Maria. Redactat la Veneția în 29 martie 1612, testamentul domniței vădește aceleași preocupări pentru a reglementa situația averilor deținute. Astfel, autoarea își scrie testamentul cu propria-mână „*scritto di mea propria mano il presente mio testamento.*” Ea notează, la fel ca și în celelalte testamente, că în momentul redactării se afla în deplinătatea facultăților mentale și intelectuale: „*essendo sana della mente, corpo et intelletto.*” În 1668 își întocmea testamentul și Maria Cărcoia, văduva portarul Eremie Cărcu. Testamentul are în prim plan preocuparea de a înzestra pe cele trei fiice ale sale cu moșiile deținute. Ea va mai redacta încă un testament, în octombrie 1696, al cărui unic beneficiar va fi nepoata sa Maria, care „*au călcat atâta cali până la Foleșeni, au venit la mini, cap de bărbat n-ar hi venit.*”⁷⁰ Aceeași preocupare o va manifesta și Maria, soția lui Gheorghe, adică de a reglementa prin testament averile sale. În acest caz, unicul moștenitor va fi soțul ei.⁷¹

O altă modalitate de a-și pregăti trecerea, mult mai frecventă în Occidentul medieval, era pelerinajul. Aceasta era metoda la care apelase Elena Cantacuzino. Aflată la „*vârsta bătrâneților,*” ea decide să plece în pelerinaj la Ierusalim, pentru a se închina „*acolo sfântului loc unde a fost îngropat prea-curatul trup al Sfințeniei Sale, să plâng mulțimea păcatelor mele.*”⁷² Fiind „*gata asupra purcesului,*” își cheamă fii, cărora le face cunoscute ultimele-i dorințe. Actul conține în primul rând „*recomandații de viață morală și religioasă, de bună înțelegere între fii chemați de venerata bătrână la casele ei de la țară din Mărginenii de Sus.*”⁷³ În primul plan se află sfatul mamei către fiii ei de a trăi și respecta percepțele moralei creștine: „*să vă îmbrăcați cu frica lui Dumnezeu și Aceluia unuia să vă închinați, și să vă iubiți unul pe altul, lăcuind într-o dragoste frățească, după cum stă zis că,*

⁷⁰ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, VII, doc. nr. 140, p. 204, doc. nr. 145, p. 207-208.

⁷¹ *Ibidem*, doc. nr. 143, p. 205-206, 1674 decembrie 10, Cernăuți.

⁷² *Testamentul Elenei Cantacuzino, 1682*, în A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, București, p. 657 și la N. Iorga, *Scrisori de femei*, p. 22.

⁷³ N. Iorga, *Testamentul domniței Elena Cantacuzino*, în *Analele Academiei Române, sine anno*, p. 3-5.

unde vor fi frați adunați în numele mieu, acolo sânt și eu în mijlocul lor. Și iar: cine va lăcui cu dragoste în mine voi lăcui și eu într-însul. Că unde este dragostea acolo este și pacea. Drept aceia fii miei, să lăcuiți toți împreună ca și cum ați fi într-un suflet.”⁷⁴ Dintre fiii Elenei, Constantin este însărcinat cu administrarea averilor, „a fi în locul mieu ispravnic,” evidentă fiind aceeași preocupare de a reglementa cât mai detaliat situația posesiunilor, dar și dorința de a evita izbucnirea certurilor între moștenitori: „pentru aceste poruncesc vouă, iubiților miei fii, Mihai, Matei și Iordache, legându-vă cu mare numele lui Dumnezeu, ca de acum înainte să aveți a asculta toți de al vostru frate mai mare Constantin, să-l cinștiți și să vă plecați.”⁷⁵ E de notat și faptul că Elena Cantacuzino, după ce dispune de averea ei lăsată fiilor și nepoților, le cere acestora, sub amenințarea blestemului, să nu se certe pentru avere și nici să „nu vă plecați urechile voastre cuvintelor jupâneselor voastre, însă de cele proaste și vrăjbitoare, care fac fraților neviață nici să se amestece ele în vorba voastră când veți avea între voi, au pentru moșii, au pentru alte trebi.”⁷⁶ Cât despre Elena, ea va întreprinde cu succes această călătorie, după cum atestă și documentul din 26 aprilie 1682: „în anul 7190, luna lui Aprilie, zile 26, a venit Doamna Ilinca, maica beiului ... muntean în cetatea Ierusalimului, cu fiul ei Mihail Spătarul și cu fiica ei Stanca, și cu ea a venit Ianco bulibașa cu 100 de seimeni, și cu Doamna au venit 40 de oameni, și cu seimeni, 10, cu cinul lor.”⁷⁷

Alte modalități de a-și asigura mântuirea, și mult mai frecvent atestate decât pelerinajele, sunt ctitorirea de lăcașuri de cult și, mai ales, daniile făcute către asemenea așezăminte.

Ctitoriile și daniile intrau deci în categoria faptelor bune care plăceau divinității și care înlesneau mântuirea. Tocmai de aceea, practica era foarte frecventă în rândul femeilor și bărbaților care dispuneau de resursele necesare. Astfel proceda și monahia Magdalina din Muntenia

⁷⁴ *Testamentul Elenei Cantacuzino...*, p. 23.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 25.

⁷⁷ Actul a fost scris de către Gavril Hmelnițki „iazagiul de seimeni din Țara Leșească”. În *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV, Hurmuzaki-Iorga, doc. nr. 321, p. 248.

când dăruia Mănăstirii Govora niște țigani „pentru sufletul său.”⁷⁸ La fel proceda și jupâneasa banului Barbu, care dăruia ocina ei Stroești și trei sălașe de țigani mănăstirii Bistrița „ca să-i fie de cinste și de pomenire în veci.”⁷⁹ Asemenea făceau și vornicul Ivăniș și soția lui Stanca. Lipsiți de moștenitori, ei lasă averile mănăstirii Tisău „ca să le fie lor veșnică pomenire.”⁸⁰ Marele spătar Drăghici cu soția și copiii lor făceau și ei act de danie către mănăstirea Cricov „pentru sufletele lor și a părinților lor.”⁸¹ Și jupanița Stana din Stăncești dăruia aceleiași mănăstiri Cricov jumătate din satul Zănoaga „pentru sufletele fraților ei, Dragomir și Drăghici și Neagul și Cîrstian și fiul ei Negre și Cîrstian fiul lui Negre și mama lui Cîrstian, Ana.”⁸² Femeile donau nu doar proprietăți funciare, ci și obiecte, în general de uz liturgic. Elena Rareș, de pildă, dăruia în 1551 mănăstirii Probota un *Evangeliar*. Ruxandra Lăpușneanu, una dintre cele mai generoase donatoare, făcuse înzestrări și în obiecte de valoare. Într-un act din 1590, sunt trecute în revistă o parte din aceste danii făcute, alături de soțul ei, către așezămintele de la Muntele Athos: „Potir de argint suflat cu aur, s'a închinat Bisericii celei Mari de Doamna Ruxandra ... în anul 7072, o sută nouzeci și cinci de dramuri ... Chivot de argint, prea-frumos, dăruit de domnul Alexandru, de 185 de dramuri ... ”⁸³ Ana, văduva logofătului Golăi, donează mănăstirii Vatoped din Iași mai multe sate, precum și averile sale mobile: „și boi și vaci și biholi, câte se vor găsi la dânsa și cocie și un cal și doao epe, cu armăsar și una sută galbeni ce au datorie la Iurașco logofăt și una sută galbeni ce are la Ciogâle pârcălabul și 270 galbeni ce are la Atanasie mitropolit...”⁸⁴ Condițiile erau aceleași, pomenirea răposatului soț și înscrierea binefăcătorilor în pomelnicul mănăstirii. Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, soția lui Timuș, dăruia un Epitrahil, având ca motiv „Arborele lui Ieseu,” astăzi la Mănăstirea Vatoped, și două *Mineie* oferite

⁷⁸ *Ibidem*, doc. nr. 4: 1526 martie 31, Târgoviște, p. 3.

⁷⁹ *Ibidem*, doc. nr. 11: 1526 mai 20, Târgoviște, p. 11.

⁸⁰ *Ibidem*, III, doc. nr. 331: 1568 septembrie 5, București, p. 285.

⁸¹ *Ibidem*, doc. nr. 359, 1569 martie 29 - august 31, p. 311.

⁸² *Ibidem*, doc. nr. 366, 1569 mai 31, București, p. 316.

⁸³ *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV. Partea I, Hurmuzaki-Iorga, doc. nr. 157, p. 88, 1590.

⁸⁴ *DIR*. XVII. A, II, doc. nr. 221, p. 170-171.

Mănăstirii Agapia.⁸⁵ Safta lui Gheorghe Ștefan a dăruit un *Evangheliar* mănăstirii Agapia. Fiica Mariei și a lui Zotu Tigara, Rozanda, dona bani, precum și veșminte liturgice Mănăstirii Sf. Andrei din Insula Chefalonia.⁸⁶

Sunt cazuri în care astfel de obiecte religioase, ce urmau probabil a fi donate unor lăcașe de cult, se găseau între bunurile de zestre al femeilor. A. A. Rusu amintea că în zestrea Ancăi de Streisângeorgiu se găsiseră trei răclițe păstrătoare de moaște confecționate din argint aurit, cu incrustații și pietre.⁸⁷ Aceeași Anca mai păstra, se pare, și odăjdii preoțești cusute cu fir și decorate cu argint.⁸⁸ De asemenea, și Zamfira, se pare, intenționase să ofere mănăstirii Prislop, către 1580, o parte din mâna Sf. Ioan Gură de Aur, ferecată în aur, o icoană mare care se deschidea și o cruce de aur.⁸⁹

Daniile sunt acte făcute însă în spirit contractualist. Ele au un scop bine determinat, acela de a asigura intrarea în împărăția lui Dumnezeu. Femei și bărbați au apelat la această metodă pentru a-și asigura mântuirea, dar ei cereau garanții suplimentare: înscrierea în pomelnicul mănăstirii, pomenirea lor în cadrul ceremoniilor religioase.

Tot în contextul pregătirii pentru moarte, unele femei, văduvele cu precădere, apelau la retragerea din lume. Călugărite fiind, ele continuă, dispunând de propria avere, să facă acte de danie către lăcașurile de cult în care intraseră. Astfel proceda mai sus numita călugăriță Magdalina, care apare ca și ctitor în pomelnicul mănăstirii Valea. În 1563, Petru, voevodul Munteniei, întărea în urma unei judecăți mai mulți țigani „*dăruți și dați de Cârjoaia, care s-a călugărit în sfânta mănăstire, iar numele ei de călugărie a fost monahia Magdalina, încă din zilele lui Basarab voevod, de a ei bunăvoie, pentru că a făgăduit sfântului loc și s-a scris în sfântul pomelnic, pentru că a fost ea însăși ctitoriță.*”⁹⁰ Nu trebuie să o uităm nici pe Teofana (numele de călugărie al mamei lui Mihai Viteazul) care dăruia mănăstirii Cozia două sate promise mănăstirii „*pentru sufletul răposatului Mihail-vodă și pentru sănătatea fii-său, Nicolai-Vodă, și pentru pomana noastră și a tot neamului*

⁸⁵ V. Șandru, *op. cit.*, p. 1.

⁸⁶ *Ibidem.*

⁸⁷ A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 158.

⁸⁸ *Ibidem.*

⁸⁹ *Ibidem.*

⁹⁰ *DIR*. XVI. B, III, doc. nr. 209, 1563 ianuarie 8, București, p. 174.

*nostru să fim pomeniți la toate sfintele pomelnice și la dumnezeiasca liturghie în vecie.*⁹¹ Dania se făcea cu aprobarea „neamului nostru” pentru ca Teodora „să aibi... și de aicea înainte milă și căutare până la moarte, de Molitvele lor.”⁹²

Pregătirea pentru moarte a reprezentat deci în evul mediu, dar și în veacul al XVII-lea, una dintre preocupările majore din viața individului. Deopotrivă femei și bărbați au urmat căile dictate de biserică pentru a-și asigura intrarea în împărăția lui Dumnezeu. Modurile în care aceștia și-au pregătit marea trecere, cum atestă documentele, este similar. Atât bărbații, cât și femeile, au recurs la practica testamentară pentru a se asigura că bunurile vor fi împărțite echitabil între succesori, dar mai cu seamă pentru a se asigura că sufletul lor va avea parte de pomenile cerute de dogmă și cutumă. De asemenea, atât bărbații, cât și femeile, au recurs la ctitorirea de lăcașuri de cult și la înzestrarea acestora cu bani, proprietăți funciare sau obiecte în genere de uz liturgic, cu același scop de a „îmbuna” divinitatea.

⁹¹ N. Iorga, *Scrisori de femei*, p. 13-15.

⁹² *Ibidem*. De notat în acest caz este prezența unei femei într-o mănăstire de bărbați. D. H. Mazilu notează această particularitate și anume că prezența unei călugărițe într-o mănăstire de bărbați nu era un lucru obișnuit, ba chiar contrar regulilor Ortodoxiei. Alegerea Coziei ne arată că ea căuta mai ales o reședință „departe de lume” și mai puțin integrarea într-o comunitate monahală feminină cu îndeletnicirile ei specifice. D. H. Mazilu, *Văduvele...*, p. 439-440.